

Osmanlı Arşivlerine Göre Birinci Dünya Savaşı Başlarında Anadolu'da Ermenice Yayımlanan Gazetelere Dair Bazı Tespitler*

Some Definitions of Armenian-Language Newspapers in Anatolia at the Beginning of the First World War (According to the Ottoman State Archives)

Mustafa Fırat Gül,^a

^a Dr.
mustafafiratgul@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-4131>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:
Başvuru tarihi: 12.04.2023
Düzeltilme tarihi: 02.05.2023
Kabul tarihi: 05.06.2023

Anahtar Kelimeler:
Birinci Dünya Savaşı,
Osmanlı Devleti,
İttihat ve Terakki Hükümeti,
Ermenice Gazeteler,
Haraç Gazetesi.

ARTICLE INFO

Article history:
Received: 12.04.2023
Received in revised form: 02.05.2023
Accepted: 05.06.2023

Keywords:
Birinci Dünya Savaşı,
Osmanlı Devleti,
İttihat ve Terakki Hükümeti,
Ermenice Gazeteler,
Haraç Gazetesi.

ÖZ

19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ayrılıkçı Ermeni hareketleri de aynı dönemde artmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'na nasıl ve neden katıldığı halen tartışılan Osmanlı Devleti'nin (İttihat ve Terakki Hükümeti) uğraşmak zorunda kaldığı meselelerden birisi de Ermeni olaylarıdır. Yabancı devletlerin etkisiyle meselenin çok daha farklı bir aşamaya gelmesini önlemek için Osmanlı Devleti bazı tedbirler almıştır. Tedbirler kapsamında, İstanbul dışında yayın yapan Ermenice gazetelerin yayımlanması yasaklanmıştır. Bir devlet refleksi olarak görülebilecek bu gazete kapatma meselesine dair Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivindeki belgelere dayanarak bazı tespitler yapılmıştır. İstanbul'un hariç tutulduğu çalışmanın odaklandığı süreç Birinci Dünya Savaşı'nın arifesi ve ilk yılıdır. Tablolar eşliğinde Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve devam eden günlerde Ermenice neşredilen süreli yayınların durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

The separatist Armenian movements that started in the second half of the 19th century began to increase in the same period. The Ottoman Empire took some measures to prevent the issue from coming to a much different stage with the influence of foreign states. Within the scope of the measures, the publication of Armenian newspapers published outside of Istanbul was prohibited. Based on the documents in the Ottoman Archives of the Presidency of the State Archives of the Republic of Turkey, some determinations have been made regarding this issue of closing the newspaper, which can be seen as a state reflex. The period in which the study, excluding Istanbul, focuses, is the eve and first year of the First World War. In the accompaniment of the tables, the situation of the periodicals published in Armenian just before the First World War and in the following days was tried to be revealed.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gül, Mustafa Fırat (2023). Osmanlı Arşivlerine Göre Birinci Dünya Savaşı Başlarında Anadolu'da Ermenice Yayımlanan Gazetelere Dair Bazı Tespitler. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 9 (1), s. 1-20.

* DOI: 10.46442/intjcss.1282220

** Sorumlu yazar: Mustafa Fırat Gül, mustafafiratgul@gmail.com

1. Giriş

Türklerle Ermenilerin tanışıklığının 800'lü yıllara kadar gittiği, daha yakın münasebetlerin ise Büyük Selçuklular döneminde (Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey zamanında) başladığı kabul görmektedir. Selçuklular sonrasında kurulan beylikler döneminde ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar da Türklerle Ermeniler arasında ciddi bir sorun yaşanmamıştır (Halaçoğlu, 2008: 13,14,15). Türkler ve Ermeniler kültürel olarak tarih boyunca etkileşim içerisinde olmuşlardır (Devlet Arşivi, 2001: 13-14).

Türkler ve Ermeniler arasında 19. Yüzyılın sonlarına kadar ciddi olaylar olmadıysa da Ermenilerin beklentileri ve bu beklentilerin takipçisi olan bazı devletlerin baskıları olduğu bir gerçektir. Özellikle Rusya bu konuda Osmanlı Devleti'nin tepesinde adeta Demoklesin kılıcı gibi sallanmıştır. Meşhur 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında Osmanlı Devleti'nin doğusunda olayların başladığı bilinmektedir.

“İlk ciddi olaylar 1890 yılında meydana geldi. Bu yılın haziran ayında Erzurum'da Anavatan Müdafileri Cemiyeti üyelerinin ve temmuz ayında İstanbul Kumkapı'da Hınçak Partisi üyelerinin Ermenileri kışkırtması sonucu patlak veren olaylar yüzyıllardır barış içinde kardeşçe yaşayan iki topluluğu karşı karşıya getirdi. İki taraftan on iki kişinin öldüğü olaylar, Avrupa basınında Ermeni katliamı yapılmış gibi yer aldı. Böylece Ermeniler lehine Avrupa'da bir kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı” (Devlet Arşivi, 2001: 4-5).

Osmanlı Devleti tarihinde II. Meşrutiyet ve sonrasındaki gelişmeler oldukça önemlidir. Sadece Türkler için değil Osmanlı'nın komşuları ve Avrupalı devletler açısından da 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki birçok olay halen tartışılmaktadır. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarının getirdiği malî ve askerî meselelerle uğraşırken fazla geçmeden bir oldubittiyle kendini Birinci Dünya Savaşı'nın içinde bulmuştur. Türklerle Ermenilerin münasebetinin en gergin, en girift olduğu yıllar Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde başlamıştır.

1914'te savaşa dahil olunmasıyla birlikte bazı Ermeni komitelerinin Türklere karşı hasmane davranışlarından dolayı Anadolu'da acılar yaşanmasın diye ihtarlar olmuştur. Dahiliye Nazırı Talat Bey, Erzurum mebusu Vartkes Efendi'ye çok şiddetli tedbirlerin alınmasının söz konusu olduğunu hatırlatmıştır (Devlet Arşivi, 1995: 24). Birinci Dünya Savaşı'nda başta Ruslar olmak üzere Osmanlı'yı daha doğru bir ifadeyle Türkleri çok zor durumda bırakma emelindeki yabancı devletlerin kışkırtmaları birçok olaya sebebiyet vermiştir (Akgümüş, 2013: 42).

Türk Ordusu (Başkomandanlık) Ermenilerin isyan etme tehlikesine karşı 25 Şubat 1915 tarihinde bütün birliklere bir tamim göndererek çok dikkatli olunmasını emrederken devlete sadık olanların huzurunun bozulmamasındaki hassasiyeti de hatırlatmıştır (Devlet Arşivi, 1995: 5-6). Fakat maalesef gün geçtikçe olaylar istenmeyen boyutlara ulaşmıştır¹.

¹ Bazı yazarlar Anadolu'daki Ermeni varlığının Türkler için tehdit olarak algılandığından dolayı tehcir için bahaneler üretildiğine inanmaktadırlar. Bunlara göre Jöntürkler'in (İttihat ve Terakki Hükümeti) Ermenilere karşı tavrının sebebi milliyetçiliğin etkisiyle cereyan eden Balkan Savaşları'nın neticesindeki toprak kaybının devam

Dünyadaki tarihçilerin tamamına yakını Türk ve Ermeni münasebetleri hususunda objektif davranamıyor denilse mübalağa edilmiş olmaz. Zira 1915'teki tehcir meselesi sebebiyle tarihçiler meseleye duygusal yaklaşmaktadır². Türk ya da Ermeni olmayanların önemli bir kısmı “objektif” olduklarını iddia ederek özellikle Türkleri “kati surette suçlu” ilan etmektedirler. Ayrıca şu da bir hakikat ki mesele neredeyse bir asırdan beridir tarihçilerden daha çok siyasetçilerin ilgi alanındadır. Bu kadar politize olmuş girift meseleyi izah etmek hem bu çalışmanın amacı değildir hem de makale yazarının uzmanlığı dışındadır. Sadece İttihat ve Terakki Hükümetinin 1914 ve 1915 yıllarında -İstanbul dışında- neşredilen Ermenice gazete ve dergilere bakışı anlatılmaya çalışılacaktır.

20. Yüzyıl başlarında Ermenice Gazetelere Dâir

Osmanlı döneminde Ermeniler matbaa ile Türklerden daha önce tanışmıştır. “İstanbul’da ilk Ermeni matbaası 1567’de açılmış ve kısa zamanda Yahudi matbuatıyla kıyaslanacak derecede etkin bir yayım hayatı yaşanmıştır” (Beydilli: 106). Daha sonraki yıllarda Ermeni matbaacılığı daha da ilerlemiştir. Anadolu’da da yaygınlık gösteren Ermeni matbaacılığı, XIX. yüzyılda imparatorluğun önemli merkezlerinde yayım hayatını etkin olarak sürdürmüştür:

İlk matbaanın kurucusu olan Tokatlı Apkar matbaacılığı İtalya’da öğrenmiş, İstanbul’a döndüğünde gerekli malzemeyi beraberinde getirmiş, Surp Nigoğayos Kilisesi’nde ilk matbaayı açmıştı. Apkar’ın Eçmiadzin’e gitmesiyle Ermeni matbaacılığı uzun süre kesintiye uğramıştır. 1677-1678’de faaliyet gösteren Eramyan Çelebi Kömürciyan Matbaası ile yeni bir dönem başlamakla beraber burada biri dinî, diğeri Küdüs’le ilgili olmak üzere yalnızca iki kitap yayımlanabilmiştir (Beydilli, 2003: 106).

Ermenilerin gazete çıkarmalarının müsaade talepleri Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB.) arasında yer almaktadır (Sarıay, 2006: 14).

Osmanlı’da Ermenice ilk gazete İzmir’de “İşdemaran Bidani Kidelyats” adıyla 1 Ocak 1839’da Amerikalı Protestan misyonerlerce neşredilmiştir. 1842’de kapandıktan sonra 1854’ten sonra İstanbul’da yayım hayatına devam etmiştir. Yine İzmir’de, “Arşaluys Araradyan” (1840-1887) ve Hayrenaser (1843-1846) ilklerdendir. İlk bağımsız Ermenice gazete olan “Aztarar Püzantyan” İstanbul’da haftalık olarak 1840-1842 arasında neşredilmiştir. 1846’da İstanbul’da çıkmaya başlayan “Hayasdan” da önemli bir yayındır. Aravod, Ariamart,

edeceği endişesidir. Michel Mairan, Ermeni Soykırımı (Siyasette adalete, tarihte ahlaka yer açmak), (Fransızcadan çevirenler: Alican Tayla, Siren İdemen), Aras Yayıncılık, 2015, s.22.

² Ermeniler tarafından yazılan eserlerin büyük kısmında 1915 yılındaki tehcire atıf bulunmaktadır. Özellikle çocuklara (5-16 yaş aralığı olarak belirtilmiş) yönelik bir kitapçıkta bile 1895 ve 1909’daki olaylara dair “Ermeniler dehşet verici şekillerde katledildiler” ifadesini rahatlıkla kullanabiliyorlar. Susan Paul Pattie, Kim Bu Ermeniler? (İngilizceden çeviren: Lora Sarı), Aras Yayıncılık, 2016, s. 10). Çocukların bu ifadelerden nasıl etkilenebileceğini muhakkak biliyorlardır/hesap ediyorlardır. Bu şekilde anlatım yalnız Ermeniler tarafından yapılmıyor. Türk yazarların büyük bir kısmı da meseleye duygusal yaklaşıyor. Elbette iki milletin de acısı çok büyüktür. Hem Türkler hem de Ermeniler yüzyıllar boyunca birlikte yaşamış, birbirlerinin kültürlerini etkilemiştir. Etkiyen ve etkilenen Türkler ve Ermeniler yakın bir tarihte yaşanmasını hiç kimsenin arzu etmediği şeyler yaşamışlardır. Fakat günümüzdeki ilişkilerde iki devletin siyaseten yaklaşımları ile milletler arasında yaklaşımın aynı olmaması gerekmektedir.

Artaramart, Aşhadank, Azadamart, Cagadamart, Jamanak, Joğovurt, Joğovurti Tsaynı, Pütanya, Püzantiyon, Taşink ve Veçin Lur gazeteleri de sonraki yıllarda çıkan ve etkili gazetelerdir (Nersesoğlu, 2020: 4,5,6).

II. Meşrutiyet'in ilanından önceki sayıma göre ülke genelinde 98 matbaanın 36'sı; İstanbul'daki matbaaların yüzde 36,73'ü Ermeni vatandaşlarıdır (<https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/osmanli-matbaaciliginda-ermeniler/>)

Tablo 1: 1910-1915 arasında Anadolu'da yayımlanmış Ermenice gazete ve dergiler (Mıldanoğlu, 2014: 106, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 119, 121, 126, 128, 130, 131)

<i>Gazete ya da dergi ismi</i>	<i>Yıl</i>	<i>Yayımlandığı yer</i>
Hay Kraganutyun	1911-1914	İzmir
Hdbid	1910	İzmir
Aşhadank	1910-1914	İzmir
Knare	1914	İzmir
Taşink ³	1909-1919	İzmir
Haygun	1910-1912	Merzifon
Poğpoç	1911-1914	Merzifon
Norayk	1910-1914	Merzifon
Abaraj	1911	Merzifon
Hoğ-Tar	1910-1914	Sivas
Nşdrag	1910-1913	Sivas
Ağavni	1913	Sivas
Gapira	1913	Sivas
İris	1910-1911, 1912	Tokat
Tarpnots	1915	Tokat
Nvig	1914	Dört Yol
Tbrots	1914	Samsun
Usum	1914	Antep
Ag	1911	Yalova/Çengiler ⁴ (Sugören)
Amasya	1911-1914	Amasya
Anahid	1911	Sivrihisar
Bidzag	1911-1912	Trabzon
Bondos	1910-1913	Trabzon
Şamantağ	1911	Trabzon
Modzag	1910	Trabzon

³ Nersesoğlu, 2020, s. XVIII.

⁴ 1900'lü yılların başlarında Ermeni yerleşimiyken günümüzde Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yaşadığı yerdir. "20. yy. başında 5.000'e yakın Ermeni nüfusu olan köyde Surp Minas ve Surp Anardzad kiliseleri ile toplam 900 öğrencinin devam ettiği Hripsimyan ve Mesropyan okulları bulunuyordu. İpekböcekçiliği ve zeytincilik gelişmişti. Sona Derebeyian'ın 1973 Paris basımı mufassal Çengiler Tarihi'ne göre Çengiler adının ilk kaydedildiği tarih 1548 idi. 1948 yılında Sugören olarak değiştirildi".

Bkz. <https://nisanyanmap.com/?y=%C3%A7engiler&lv=&t=&cry=TR&ua=5> (erişim tarihi: 14.01.2021)

Şarjum	1910	Trabzon
Pjişg	1911	Trabzon
Amenun Hamar	1910-1914	Elâzığ
Lusaşaviğ	1911	Elâzığ
Aror	1910-1911	Elâzığ
Ted	1913-1914	Elâzığ
Küğadneds	1910	Elâzığ
Yeprad	1909-1914	Elâzığ
Aşkhadank	1910-1915	Van
Van-Dosb	1911-1914	Van
Varak	1913	Van
Luys	1913-1914	Van
Gargud	1910-1911	Van
Reklam	1913	Giresun
Huşartzan	1911	Konya
İgonion	1912-1914	Konya
Trutsig Garmir Dedrag	1913	Diyarbakır
Tsolker	1910	Diyarbakır
Dikris	1910	Diyarbakır
Haraç	1909-1914	Erzurum
Sird	1910-1911	Erzurum
Alik	1914	Erzurum
Yergir	1914	Erzurum
Pruntsuk	1910	Kağızman
Meğu	1911-1914	İzmit/Bahçecik
Baykar	1912-1914	İzmit/Bahçecik
Pütania	1910-1911	İzmit
Pütania	1912	Adapazarı
Yergir	1910	Adapazarı
Ağpür	1913-1914	Halep
Nor Serunt	1912	Kayseri
Poğpoç	1912	Kayseri/Talas
Şepor	1910	Kayseri
Hayeg	1910-1913	Kayseri
Rahvira-Mendor	1912	Maraş
Grtasirats	1910-1914	Malatya
Gütнос	1913	Tarsus
Mdrag ⁵	1910	Şebinkarahisar

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra seçimle tanışan Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Fırkası ile Ermeni fırkaları genel itibariyle diyalog halinde olmuştur. “Ermenilerin büyük bir kısmı ve Taşnaksütyun Fırkası, İttihat ve Terakki Partisi ile iş birliği yapmış, sadece Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile anlaşarak seçimlere girmiştir”

⁵ Tek sayı çıkmıştır. Bkz. Mildanoğlu, 2014:110.

(<https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-ve-ermeniler/> (erişim tarihi: 06.01. 2021). Fakat bu birliktelik kısa sürmüş ve 1910'dan sonra İttihat ve Terakki ile Ermeniler arasında ciddi problemler olmuştur. Ermeni basınında İttihat ve Terakki'ye karşı oldukça sert eleştiriler yapılmıştır (<https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-ve-ermeniler/> (erişim tarihi: 06.01. 2021).

Haraç Gazetesinin Kapatılması

Erzurum ve civarı sadece Birinci Dünya Savaşı'nda değil 18. yüzyıl sonlarından itibaren karışıklık yaşayan bir bölgedir. “Çoğu asker firarisi olan pek çok Ermeni, Erzurum ve havalisinden Rusya'ya göç etmekte ve Ruslar tarafından oluşturulan çetelere katılmaktaydılar” diye yazan Halaçoğlu Ermeni-Rus iş birliği sebebiyle Erzurum Vilayeti'nin diğer yerlere göre en fazla etkilendiğini yazmaktadır (Halaçoğlu, 2008: 52). Balkan Savaşı sonrasıyla Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde Ermenilerin Erzurum civarındaki örgütlenmeleri, faaliyetleri artmıştır. Taşnak ve Hınçak komitelerinin yazışmalarında silahlanmanın önemi ve aciliyeti kayıtlıdır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden yaklaşık bir buçuk yıl önce (30 Nisan 1913) Erzurum'da yaşanan bir hadise Ermenilerin büyük bir isyana hazırlandıklarına dair sezgilerin boş olmadığını göstermektedir. Erzurum'daki nüfuzlu bir Ermeni, Muş'taki kardeşine bir bavul tüfek göndermiştir. Bu kişinin işyeri ve evi polis tarafından aranmış ve bir gün boyunca gözaltında tutulmuştur (İsmailhakkıoğlu, 2007: 44,48).

Erzurum'da faaliyet gösteren Haraç Gazetesi hakkında yapılan araştırmalarda bölgede yaşayan Ermeniler üzerinde etkin bir yayını olduğu söylenebilir⁶. Belgelerde ve tespit edilebildiği kadarıyla bir çalışmada gazetenin adı “Arac/Araç” olarak geçmektedir⁷. Bu husus araştırmayı oldukça zorlaştırmıştır⁸. Konu hakkında önemli kaynaklardan birinde bilgi notu vardır⁹. Mildanoğlu'na göre bu gazete Haraç'tan başkası olamaz ve zamanında yapılan bir yanlış tekrar ederek günümüze kadar gelmiştir (7 Ocak 2021'de Zakarya Mildanoğlu ile yapılan telefon görüşmesi). Arşiv ve literatür taramasında “Arac/Araç” yerine “Haraç” çok daha fazla görüldüğünden (BOA, DH. EUM. MTK, 6/15; BOA, DH. ŞFR, 471/115), gazetenin “Haraç”¹⁰ olmama ihtimali yok denilecek kadar azdır¹¹.

⁶ Çalışmanın sınırları dahilinde olmadığından ayrıntısına girilmeyen belgelerden anlaşılmaktadır ki II. Meşrutiyet sonrası ile 1914 arasındaki yıllarda Haraç Gazetesinin yayınları yüzünden sorun yaşadığı görülmektedir. Bkz. BOA, DH. EUM. MTK, 4/13; BOA, HR. SYS, 57/50; BOA, DH.MUİ. 34/17

⁷ “Erzurum'da çıkarılan Ermenice gazeteler 1914 yılına gelindiğinde kışkırtıcı yayınlarını artırmışlardır. Bu gazetelerin başlıcaları Araç, Yerkid [doğrusu Yergir] ve Haraç'tır”. Telif eserler de anlaşıldığı kadarıyla belgelerdeki yazılışı esas almıştır. İsmailhakkıoğlu, 2007, s.48.

⁸ Türkiye Cumhuriyet Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan belgelerde gazetenin adı elif, ra, elif ve cim ile yazıldığı için “Arac” ya da “Araç” olarak okunmaktadır. Ekler kısmında bu belgelere yer verilmiştir.

⁹ Bu eserin yazarı Zakarya Mildanoğlu ile telefonla görüşme yapılmıştır. 30 yıldır Ermenice yayınları araştıran yazar Erzurum'da bu isimde (Arac ya da Araç) bir gazetenin yayınladığını hiç duymadığını, bu isimde bir gazeteyle ilgili bilgisinin olmadığını söylemiştir. Bkz. Zakarya Mildanoğlu, a.g.e.

¹⁰ Haraç, Ermenice'de “İleri” anlamına gelmektedir. (Şahnur, 2016, s.10).

¹¹ Araç ve Haraç adında iki ayrı gazetenin aynı tarihte ve vilayette yayınlanma ihtimali neredeyse yoksa da bu hususta Ermenice bilen araştırmacıların meseleye katkısı olacaktır.

Haraç Gazetesi, Taşnak Partisin yayınıdır. Gazete yeri geldiğinde İttihat ve Terakki'yi oldukça sert eleştirmektedir (Kaligian, 2017: 45)¹². 23 Ağustos 1911'deki bir makalede İttihat ve Terakki Hükûmeti kast edilerek “*devletimiz yerinde imtiyazlar vermektense gereksiz kavga ve katliamlar yoluyla eski rejimin bütün kötülüklerini geri getirerek kendi kaynaklarını zayıflatmış ve itibarını yitirmiştir*” yazarak II. Abdülhamid döneminden farklı olacağını vaat eden yeni muktedirlerin farklı olmadıklarını yazmaktadır (Kaligian, 2017: 151). Makalenin devamında Doğu Anadolu'daki vilayetlerin ülkenin tümüyle kıyaslandığında ıstırabı en çok çektiğini, Ermenilerin en ulvi hislerine önceden olduğu gibi saygısızlık edildiğini yazmaktadır. Tahmin edileceği gibi bu eleştiriler başkentin (İttihat ve Terakki yönetimi) ve de mahalli yöneticilerin (vali, kaymakam vs) canını sıkıyordu (Kaligian, 2017: 151). Haraç'ta sadece hükümet eleştirisi yoktur. Osmanlı Devleti'nde “Sosyalizm ve Türkiye” konulu bir makale ilk defa yine Haraç'ta, gazetenin yazı işleri müdürü Yeğişe Topçuyan tarafından yayımlanır (Avegyan-Minassian, 2005: 186). Gazetenin bu gerekli reformların yapılmamasına dair eleştirilerinden başka bir de soruşturma ve yargılama sürecindeki adli olaylara dair yazdığı haberlerdeki yorumlar dikkatleri çekmektedir.

23 Mart 1914 tarihli ve Erzurum Valisi Ahmed Reşid Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgraftan öğrenilmektedir ki Hasankale'ye¹³ bağlı bir Ermeni köyü olan Köprüköy'de bir Türk askeri Ermeni vatandaşlarca öldürülmüştür. 28 Şubat 1914 tarihinde Jandarma karakolunda vazifeli Kalender isimli piyade eri efrat sevki için Yüzviran¹⁴a gitmiştir. Dönüşü sırasında Çoban Köprüsü¹⁵ altında Ermeni vatandaşlardan bazılarınca boğularak öldürülmüştür. Piyade eri Kalender'in cesedi bulununca soruşturma yapılmış ve jandarma erinin nehirde balık avlayan Köprüköylü Ermeni balıkçılar tarafından boğulduğu tespit edilmiştir. Ermenice yayın yapan gazetelerden biri olan Haraç Gazetesi yapılan bu soruşturmayı haber yaparken bazı iddialarda bulunmuştur. Soruşturma sırasında Osmanlı devlet memurlarının Köprüköy Ermenilerine işkence yaptığını yazan Haraç Gazetesinin bu iddialarının (BOA, DH.ŞFR, 422/1)¹⁶ araştırılması için bölgeye bir mülkiye müfettişi ile Erzurum Polis Müdürü Mustafa Hulusi Bey gönderilmiştir. Erzurum Valisi Ahmed Reşid Paşa, Dahiliye Nezareti'ne elde edilecek bilgilerin daha sonra aktarılacağı bildirmiştir (BOA, DH.ŞFR, 422/1).

Erzurum Vilâyeti'nin talebi Haraç Gazetesinin kapatılmasıdır. Dahiliye Nazırı Talat Bey 25 Mart 1914'te gazetenin kapatılması konusundaki mütalaanın bildirilmesini istemiştir (BOA, DH.ŞFR, 39/70). Dört gün sonra (29 Mart 1914) Erzurum Valisi Ahmed Reşid Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne, Haraç Gazetesinin memurlar ve subaylarla ilgili yaptığı haberlerin müfettiş incelemeleri sonucu iftiradan ibaret olduğunun anlaşıldığı, bu gazetenin daima gerçek olmayan haberlerle Ermenileri hükümetten ve Müslüman halktan soğutmaya çalışarak umumi

¹² Erzurum'da 1909-1914 arasında Erzurum Ermeni Gençlik Derneği'nin yayını olarak haftada iki gün çıktığını, ekonomi ve siyaset gazetesi olduğunu yazmaktadır “İmtiyaz Sahibi: A. Adruni. Sorumlu: Vahe Tokacıyan. Editör: Y. Topçuyan, S. Vratsyan, Ş. Misakyan. 4 s., 48x33 cm”. bkz. Mildanoğlu, Ermenice Süreli Yayınlar.

¹³ Hasankale civarında yaşanan bazı olaylar için bkz. Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri -1-, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2001, s.3.

¹⁴ Şimdiki adı Yüzören'dir.

¹⁵ Çobandede Köprüsü Aras Nehri üzerinde, Köprüköy'ün 2 km doğusundadır.

¹⁶ Telgraftaki ilgili ifadeler şöyledir: “...Arac gazetesi bir takım isnadla beyne'l-anasır münafereti celb edecek yolda ve hükümet memurları hakkında haysiyet-şikenane makale yazmış ve guya Köprüköy Ermenilerine işkence edildiği ve bunun da zirden balaya kadar hükümet memurlarının malumatıyla yapılmakda bulunduğunu insafsızca ilave eylemesi üzerine jandarma ve memurine isnad eylediği işkenceyi tahkik için...”

müfettişlerin [Hoff ve Westenek] kötü emellerine hizmet ettiği, bu nedenle Haraç gazetesinin yayınına devam etmesinin asla caiz olamayacağı ve bir an önce kapatılması gerektiğini yazmıştır (BOA, DH.ŞFR, 422/54).

İki gün sonra (31 Mart 1914) Dahiliye Nazırı Talat Bey'den Sadaret'e gönderilen yazıda Erzurum Vilâyeti'nin bilgilendirmesine itimat edilmiş ve Haraç Gazetesinin adliye ve askeriye çalışanlarına karşı iftiralar atarak toplumlar arası nefreti körüklemeye çalıştığı, yaptığı yalan yayınlarla kötü tesirler bıraktığı ve bu nedenle adı geçen gazetenin süresiz olarak kapatılmasının uygun olacağını belirtmiştir (BOA, BEO, 4275/320563-2).

Meclis-i Vükela tarafından alınan kararlar (5 Nisan 1914) gazetenin bir süredir fesat içerikli yayınlar yapması ve toplumda kötü etkiler yaratması nedeniyle süresiz olarak neşrinin yasaklanmıştır (BOA, MV, 187/25). Gazetenin kapatılması kararı sonrasında Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Erzurum Vilâyeti'ne icap eden talimatın verilmesi gerektiği bildirilmiştir (BOA, BEO, 4275/320563-1). Erzurum Valisi Ahmed Reşid Paşa da Haraç Gazetesinin askerler ve polisler hakkında yayınladığı iftira dolu haberlerle ilgili soruşturma evrakını adli makamlara göndermiştir (BOA, DH.ŞFR, 423/35).

Gazete kapatılmış fakat soruşturma kapanmamıştır. 2 Mayıs 1914 tarihli ve Erzurum Valisi Ahmed Reşid Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgraftan başlatılan soruşturmanın devam ettiği, soruşturma uygulamalarını eleştiren ve kapatılan Haraç Gazetesi müdürü için yasal takibat başlatıldığı öğrenilmektedir. Yine bu telgrafta başka bir hadiseden de bahis vardır. Boğularak öldürülen piyade eri Kalender'in silahını arama bahanesiyle Köprüköy'e çok sayıda asker konuşlandırılması yüzünden Pasinler kaymakamı Tahir Bey'e tepki olmuştur. Kaymakam Tahir Bey'e aynı zamanda Mollaahmed köyündeki bir başka olaydan dolayı da Ermenilerin suçlanması nedeniyle tepki vardır. Hatta bu tepki nefrete dönmüştür¹⁷. Erzurum Valisi Ahmed

¹⁷ Değerlendirmelerin daha sağlıklı olması adına telgrafın transkripti aşağıya alınmıştır:

Jandarma Kalender'in keyfiyet-i ihnakına ait tahkikat-ı ibtidaiyeden dolayı vaki olan isnadatin icra ettirilen tahkikat-ı neticesi fi 16 Mart sene [1]330 [29 Mart 1914] [tarihli] tahrirat-ı mufassala ile arz edilmişti. Asl-ı fiil-i katlin tahkikine memur [Erzurum] Polis Müdürü [Mustafa Hulusi Bey] tarafından mevdu' evrak-ı tahkikiye de cihet-i adliye tevdi ve bu vaka dolayısıyla sedd edilen Arac [gazetesi] matbaası müdürü [?] hakkında dahi fi 1 Nisan sene [1]330 [14 Nisan 1914] tarihli telgrafta-i devletleri vechile takibat-ı kanuniye ifası tebliğ kılındığı gibi bu defaki tahrirat-ı asafaneleri üzerine de cinayetin emr-i muhakemesinde iltizam-ı sürat ve basiret olunması zımında istinaf müddei-i umumiliğine ifa-yı vesaya kılındı, ancak bu gibi mesailde memurin-i idarenin ... ve hekimane hareket etmeleri yolundaki ihtarat ve tenbihata rağmen mesele-i maruza tahkikatınca kaymakam-ı Kaza[-i Pasinler] Tahir Bey'in takdir-i şikenane teşebbüsat ve kazada emsali miktarda jandarma mevcut iken mahza maktulün tüfenginin taharrisi vesilesiyle karyeye asker celb etmek gibi mütelaşiyane hareketi tevali-i şikayete yegane sebep add edilebilir, muma ileyhin geçende yazdığı bir tahriratta bu aralık yine Köprüköylü üç Ermeninin kazanın Mollaahmed karyesinden Hacı Selim namında birisinin ihnakı teşebbüsatında bulduklarını ve guya vaka-i mezkureden beri Ermenilerde eftar-ı sefiha mehsus olub bu ihtar hakkında o cihetdeki karagol kumandanının mezbur tahkikatı yapamadığından bahis ve şikayetle merkezden [Erzurum'dan] jandarma istemiş ve bu babdaki zabınameyi mahkemeye tevdi eylediğini yazmış idi, kaymakam-ı muma ileyhin gerçi cerbeze ve gayreti meşhud ise de fitraten haşin ve ... tabi olub şu ahvaliyle Ermenilerin hiss-i nefretini celb eylemiş olması hasebiyle bade-ma o muhitde temin-i muvaffakiyet edemeyeceği meczum olmağla kendisinin menşei olub akdemce memuriyet verdiği Sivas Vilayeti dahilinde bir kazaya nakl ü tahvil ve yahud becayış suretiyle kaldırılması ve bu suret kabil olmadığı takdirde nisbeten Ermeni nüfusu ekall-i kalil bulunan Kemah Kazası'na ve Kemah kaymakamı [Hüseyn] Vasıf Bey'in de maaş-ı muhassesiyle Pasinler'e nakl ü becayış-ı memuriyetlerine müsaade buyurulması ehemmiyetle müsterhamdır.

Fi 19 Nisan sene [1]330 [2 Mayıs 1914]

[imza] [Erzurum] Vali[si] [Ahmed] Reşid [Paşa]

Reşid Paşa bu durumda Dahiliye Nezareti'nden Pasinler kaymakamı Tahir Bey'in görev yerinin değiştirilmesi talebinde bulunmuştur. Valiye göre kaymakamın ya geldiği Sivas Vilayeti'nde bir kazaya atanması veya Kemah Kazası kaymakamı Hüseyin Vasıf Bey ile becayiş edilmesi uygundur (BOA, DH.ŞFR, 425/81).

Haraç'ın kapatılması sonrasında, Meclis-i Vükela tarafından alınan 29 Temmuz 1914 tarihli kararlar Haraç Gazetesi'nin tekrar neşrine izin verilmiştir (BOA, MV, 191/16). Verilen bu izin sonrasında gazete Haraç olarak değil Yergir (Memleket) olarak yayımlanmıştır. Yaptığı yayınlar yüzünden bu gazetede de uzun soluklu olmamıştır. Daha sonra ise 16 sayı Alik (Dalga) adıyla yayımlanmıştır (7 Ocak 2021'de Zakarya Mildanoğlu ile yapılan telefon görüşmesi).

Erzurum'da yayımlanmaya başlanan ve iki (Mildanoğlu, Yergir Gazetesinin 2 değil 9 sayı yayımlandığını söylemektedir) sayı çıkan Yergir adlı Ermenice gazetenin İslam ve Ermeni unsurları arasındaki huzuru bozmaya yönelik haberler yayınladığı ve bu nedenle bu gazetenin süresiz olarak kapatılması gerektiği hakkında 1 Haziran 1914 tarihinde Erzurum Valisi Ahmed Reşid Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne telgraf çekilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 428/87). Yaklaşık bir hafta sonra Meclis-i Vükela tarafından alınan kararlar gazete (Yergir) zararlı yayınlar yapmasından dolayı süresiz olarak kapatılmıştır (BOA, MV, 189/40). 11 Haziran 1914 tarihli ve Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı Meclis-i Vükela'nın aldığı kararı ihtiva etmektedir (BOA, BEO, 4291/321821-1).

Yukarıda anlatılan olayların hemen ardından Osmanlı Devleti'nde çok önemli olaylar silsilesi başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa başta olmak üzere dünyanın neredeyse her yerini etkilediği bir gerçektir. Osmanlı Devleti de dalga dalga yayılan savaşın atmosferine 1914 Kasım'ı itibarıyla girmiştir. Ruslarla ittifak yapması da muhtemel olan Osmanlı Devleti tercihini Almanlardan yana yapınca dengeler umulmadık seviyede değişmiştir. Bu gelişmeler Ermenilerin durumunu da etkilemiştir. Ermenice neşredilen gazetelerin haberlerinden ve yorumlarından rahatsızlık duyan İttihat ve Terakki Hükûmetinin farklı sansürlere başvurduğu da bir gerçektir.

30 Mart 1915 tarihli ve Kayseri Mutasarrıfı Ahmed Midhat Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta gazete değil ama Kayseri'de basılan "Hürriyet" adlı Ermenice şiir kitabından¹⁸ bahis vardır. Bu kitap bir buçuk yıl önce (Yaklaşık olarak Eylül 1913) Talas'a gönderilmiştir. Devlet refleksi olarak düşünülebilecek bir yoklamada yöneticiler de hızlıca karar vermek zorunda kalmışlardır. Mevzubahis şiir kitabının icabına bakılması talimatı verilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 466/112).

1 Temmuz 1915 tarihli ve Dahiliye Nazırı Talat Bey imzalı tebligatta alınan kararlar arasında "şimdilik yalnız İstanbul'daki Ermenice gazetelerin çıkmasına izin verilecek diğer vilayetlerdeki Ermeni gazeteleri kapatılacaktır" talimatı da yer almıştır (BOA, DH. ŞFR, 54/261). Gazetelerin kapatılmasının amacının Ermeni sevkiyatının güvenliğini sağlamak

¹⁸ [Kayseri Mutasarrıflığı'ndan],

Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne,

Mahreci: Kayseri,

Kayseriye'de Agob İnegölyan matbaasında tab olunan "Hürriyet" namında tarihli Ermenice şiir [kitabı] Ermenileri Türkler aleyhine teşviki muhtevi [ve] mündericacı muzır bir kitabın Talas'da Nubar Mençeryan Efendi namında birine gönderilmiş ve ifadesine nazaran bir buçuk sene evvel [yani en geç Eylül 1913'te] satılmak üzere gönderildiği anlaşılmalı idiğinden bu babda iktiza edenlere evamir-i lazimenin itası.

Fi 17 Mart sene [1]331 [30 Mart 1915]

[imza] Kayseri Mutasarrıfı Ahmed Midhat

olduğu kabul edilmektedir (Yüksel, 2013, s.330). Ermenilerin tehcir edilmesi fikrinin kaynağı da ayrıca tartışmalıdır (Beydilli, 2011: 321).

İttihat ve Terakki Hükümeti 1 Haziran 1915 tarihinde, İstanbul başta olmak üzere ülkenin genelinde Ermenice olarak yayımlanan gazete ve dergilerin isimlerini ve ne zamandan beri neşredildiğini şifreli telgrafla bildirilmesi talimatını vermiştir¹⁹. Bu emrin gereği olarak hemen cevap verilmiştir. İstanbul haricindeki yerlerde Ermenice yayımlanan gazetelerin kapatılması talimatıyla birlikte hemen harekete geçilmiştir.

Tehcir Kararı Sonrasında Yapılan Yoklama

Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Trabzon Vilayeti'nde Ermenice gazete ve dergi yayınlanmadığını 2 Haziran 1915'te bildirmiştir (BOA, DH.ŞFR, 473/84). Yine aynı gün tarihli başka bir belgede Erzurum Valisi Hasan Tahsin Bey'in de Dahiliye Nezareti'ne vilayet dahilinde Ermenice gazete ve dergi yayınlanmadığını bildirdiği kayıtlıdır (BOA, DH.ŞFR, 473/92).

Mamuretülaziz Valisi Mehmed Sabit Bey de Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta Mamuretülaziz Vilayeti'nde daha öncesinde birkaç Ermenice gazete yayımlanmakta olduğunu ancak bunların neşredilmediğini, şu an sadece "Harput Mektupları" adında aylık küçük bir risalenin (mecmua) yayımlandığını 5 Haziran 1915'te yazmıştır (BOA, DH.ŞFR, 474/6). Aynı gün, Sivas Valisi Ahmed Muammer Bey de Sivas şehrinde çok önceden Taşnaklar tarafından Hogtar (?) adlı haftalık bir gazete çıkarılmış olduğu, ancak bu gazetenin uzun bir zamandır yayınlanmadığı ve şu an vilayet dahilinde Ermenice gazete veya dergi yayınlanmadığı Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir (BOA, DH.ŞFR, 474/28). Diyarbakir Valisi Mehmed Reşid Bey de 10 Haziran 1915'te Diyarbakir Vilayeti dahilinde yayımlanan Ermenice gazete ve dergi bulunmadığı hakkında bilgi vermiştir (BOA, DH.ŞFR, 475/1).

Tablo 2: Vilayetlerin, Ermenice neşriyatla alakalı durumu bildiren cevapları²⁰

<i>Vilayet ya da mutasarrıflık</i>	<i>Tarih</i>	<i>Açıklama</i>
Konya Vilayeti	1 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Erzurum Vilayeti	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Ankara Vilayeti	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Eskişehir Mutasarrıflığı	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Çatalca Mutasarrıflığı		Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Muğla Vilayeti	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Menteşe Mutasarrıflığı	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir

¹⁹ BOA, DH.ŞFR, 53/206

²⁰ DH.EUM.2.Şb, 73/19; DH.EUM.2.Şb, 8/40; DH.EUM.2.Şb, 7/81; BOA, DH. ŞFR, 473/62; BOA, DH. ŞFR, 473/92; BOA, DH. ŞFR, 473/93; BOA, DH. ŞFR, 473/87; BOA, DH. ŞFR, 473/86; BOA, DH. ŞFR, 473/123; BOA, DH. ŞFR, 473/108; BOA, DH. ŞFR, 473/125; BOA, DH. ŞFR, 473/105; BOA, DH. ŞFR, 473/110; BOA, DH. ŞFR, 473/126; BOA, DH. ŞFR, 474/14; BOA, DH. ŞFR, 474/4; BOA, DH. ŞFR, 474/5; BOA, DH. ŞFR, 474/47; BOA, DH. ŞFR, 474/51; BOA, DH. ŞFR, 474/72; BOA, DH. ŞFR, 474/125; BOA, DH. ŞFR, 475/1

Trabzon Vilayeti	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığı	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Kastamonu Vilayeti	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Niğde Mutasarrıflığı	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Silifke (İçel) Mutasarrıflığı	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Canik Mutasarrıflığı	3 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Bolu Mutasarrıflığı	3 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Edirne Vilayeti	3 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Kütahya Mutasarrıflığı	3 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Beyrut Vilayeti	3 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Suriye Vilayeti	5 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Şam Mutasarrıflığı	3 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Bağdat Vilayeti	5 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığı	5 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Zor Mutasarrıflığı	7 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Urfa Mutasarrıflığı	6 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Karesi Mutasarrıflığı	7 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Sivas Vilayeti	5 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Halep Vilayeti	2 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Musul Vilayeti	6 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Kerkük Mutasarrıflığı		Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Adana Vilayeti	9 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Diyarbakır Vilayeti	10 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir
Hüdavendigâr Vilayeti	11 Haz. 1915	Gazete ya da dergi neşredilmemektedir. Bursa'da (Mehmed Karamani Mahallesi), Misak adlı şahsa ait Kamer isimli bir matbaa varsa da kapalıdır. Bu matbaada daha evvel basılan kitapların ne zaman basıldığı tespit edilememiştir
Mamuratülaziz	5 Haz. 1915	Evvelce merkezde ve Harput Kazasında Ermenice birkaç gazete intişar etmiştir. Fakat 3 Ağustos 1914'ten beridir gazete ya da dergi neşredilmemektedir. Yalnızca şu an sadece "Harput Mektupları" adında aylık bir risale mevcuttur
İzmir Vilayeti	2 Haz. 1915	Daha önce çıkan bir gazete kapanmıştır. Şimdi Taşink isimli bir gazete çıkmaktadır

Kayseri Mutasarrıflığı	3 Haz. 1915	Daha önce Hayk isimli bir gazete intişar etmekteyse de şimdi bu gazete kapalıdır. Rehber(?) isimli bir risale neşredilmektedir
İzmit Mutasarrıflığı	6 Haz. 1915	Daha önce Ermenice iki gazete intişar etmekteyse de şifreden beri [1 Haziran 1915] gazete ve risale neşredilmemektedir
Maraş Mutasarrıflığı	3 Haz. 1915	Gazete ve resail-i mevkute olmayıp yalnızca milli ajans ve evrak-ı resmiye ile meşgul matbaa vardır

Ülke Dışındaki Yayınların Takibi

Birinci Dünya Savaşı öncesinde gazetelere yansıyan bazı bilgiler değerlendirilecektir. Yaptığı yayınları sebebiyle Avbadapir Gazetesi yasaklanmıştır. 28 Haziran 1894'te kanunlara uygun harekette bulunmak şartıyla yeniden izin almıştır. Haik gazetesi sahibi Gabriyelyan'ın Osmanlı hükümeti aleyhinde yazılar yazdığı tespit edilmiştir (29 Kasım 1894). Osmanlı hükümeti aleyhinde düşmanca yazılar bulunmasından dolayı Fransız, Yunan ve Macar gazetelerin ülkeye sokulmaları yasaklanmıştır (15 Ekim 1895). Araelk gazetesi, Harput Türk ve Kürtlerinin, Ermeniler aleyhinde bir karışıklık çıkardıklarını ileri sürmüştür (2 Kasım 1908) (Kaynakçalı, 2001: 18,23,38,51.). 9 Mayıs 1909 tarihli belgeye göre Rusya'da basılıp yayımlanan Ermenice Hodyo gazetesinin ülkeye girişine izin verilmemiştir (Devlet Arşivleri, 2006: 49).

Ülke sınırlarında İstanbul haricindeki şehirlere Ermenice yayın yapan gazeteler kapatılırken ülke dışında Osmanlı Devleti aleyhine yayın yapan gazetelerinde ülkeye girişi yasaklanmıştır. Tiflis'te yayımlanan Ermenice Mışag Gazetesi'nin 14 Mayıs 1914 tarihli nüshası (BOA, BEO, 4297/322217-4) ve bu nüshada çıkan Türkler'in de Osmanlı hükümetinden şikayetçi olduklarını anlatan haberin tercümesi²¹ değerlendirilmiştir.

²¹ Belgenin transkriptinde bazı noktalama işaretleri tarafımızdan konulmuştur:

Mışag gazetesinin 14 Mayıs sene 1914 tarih ve 102 numaralı nüshasının dördüncü sahifesinde, Tercüme,

Türkler de Türk Hükümetini Şikâyet Ediyorlar

Ya Rab, şu haksız hükümetin elinden kurtarmak için Rus'u ne zaman getireceksin? Jandarma alay kumandanına Türk maiyetsiz kur'a efradından birisi böyle cevap vermiştir. Bıçak kemiğe yetişmiş artık haber etmek kabil değildir ve bu sözleri çekinmeden söyler. Bir heyet-i resmiye ve zabitan huzurunda kuvve-i askeriye erkanından birine söyler ve siz zannediyorsunuz ki ben ve benim gibiler şu haksız hükümete hizmet mi edeceğiz? Ya geliyorsunuz, ocaklarımızı söndürdünüz hanelerimizi yıktınız. Allah da siz[in] evlerinizi yıksın, gâvur sizsiniz. Gâvur bizim hükümetimizdir. Fakat biz Hıristiyanlara gâvur diyoruz. Hangi Hıristiyan bir hanenin yegâne istinadgahını askere götürür? Ya benim çürümüş sinelerle yatakta kalmış yetmiş yaşındaki pederimi kim besleyecek? Bugün beni hükümete getirmişsiniz lakin ötede o altı can eklemek istiyorlar. Muavenet edecek kimseleri yoktur. İslamiyet size bunu mu öğretmiş? Bu mudur Peygamberin nasihati? Eğer Peygamber de sizin fikrinizde sizinle hemfikir ise o halde onun da insaflı yok imiş. O da yalandır, diyor, iyi kalpli jandarma kumandanı maiyetsizlerin silah altına alınmaları adaletsiz bir tertibat olduğuna kendisi de kanaat etmiş. Hükümeti müdafaa için söz bulamayarak oğlum emirdir emir diyor. Bunun üzerine kur'a efradı merkum diyor ki hazırım götürün beni ve hayrını görün. Benim gibi askerlerin, filhakika o gibi askerden vatana karşı ne hayır ne sadakat ve ne fedakârlık beklersiniz. Şu askerın sözleri bilcümle maiyetsizlerin ve umumiyet itibarıyla da bilcümle ahalinin de hissiyatıdır. Ve işte bu sebebe mebnidir ki biz de bu gibi tezahürat-ı ehemmiyetle telakki ederiz. Hükümet değil yalnız Ermeni'nin Türkün de umurun da kanını süzmüştür. Memlekette genç kalmamış, hepsini toplamış götürmüş ve

16 Haziran 1914 tarihli ve Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazıda Erzurum Vilayeti'nin talebi üzerine Tiflis'te Ermenice olarak çıkan ve hükümet aleyhine haberler yayımlayan Mışag Gazetesi'nin ülkeye girişinin yasaklanması ve bu konuda Meclis-i Vükela tarafından bir karar alınması gerektiği belirtilmiştir (BOA, BEO, 4297/322217-3). 1 Temmuz 1914 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından karar alınmış ve gereğinin yapılması hakkında 5 Temmuz 1914 tarihinde Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne yazı gönderilmiştir (BOA, BEO, 4297/322217-1). 4 Eylül 1915 tarihli ve oldukça hacimli dosyada yurt dışındaki Ermenice yayınlar hakkında çeşitli bilgiler vardır. Birçok ülkedeki Ermenice yayınlara dair bilgileri ihtiva eden belgelerde neşriyatın takip edilmesi ve en az iki yıllık olanların tedarik edilmesi talimatı verilmiştir (BOA, HR.SYS. 2874/4).

Sonuç

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde matbaa ile en erken tanışan millettir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren matbaacılıkta ilk ve önemli adımlar atan Ermeniler kültürlerine önemli katkılar sağlamıştır. Matbaada dinî içerikli kitaplar basan Ermeniler, Tanzimat döneminden sonra gazeteler de neşretmişlerdir. II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin gazeteleri bariz bir şekilde artmıştır. Ermeniler ve İttihat ve Terakki Hükümetinin özellikle Balkan Savaşları sonrasında arası açılmıştır. Ermeni basınındaki haber ve yorumlar yüzünden ayrışma daha da keskinleşmiştir.

Ermeni basınının tamamına yakını İttihat ve Terakki Hükümetinin politikalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Ermeni basınındaki haber ve yorumlar bazen sebep iken bazen de sonuç olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin özellikle doğu bölgesinde Ermeniler ile alakalı sorunlar daha da karışık hale gelmiştir.

Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletlerin de etkisiyle Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden talepleri uluslararası sorunlara dönüşmeye başlamıştır. İçerideki ve dışarıdaki Ermeni basınının eleştirileri Osmanlı Devleti'ni zorda bıraktığından Ermenice gazete ve dergiler hakkında bazı kararlar alınmıştır. Dışarıdaki gazete ve dergilerin ülkeye girişini engellemeye çalışan Osmanlı Devleti ülke dahilindeki Ermenice gazetelerden propaganda amaçlı yayın yapanları kapatma yolunu tercih etmiştir. 1915'teki tehcir sırasında ülkenin tamamında hangi vilayette hangi isimlerle Ermenice gazete ve dergi neşredildiğini tespit eden İttihat ve Terakki Hükümeti, İstanbul haricindeki Ermenice yayın yapan gazete ve dergilerin tamamının kapatılması talimatı vermiştir.

koyun gibi kırmıştır. Bir evin yegâne maiyetini penâhını da şimdi götürür. Rençperin ocağının ateşini yakan çiftini tutan ekinini biçen yoktur. Ocağın tütünü kesilmiş ateşi de sönmüştür. Bunların üzerine doğrudan doğruya ve gerek dolayısıyla köylünün vergilerinin taraf-ı hükümetten iki katla tezyit edildiğini ilave ediniz. O da şu dar günlerde fakr-ı hale yoksulluğa dilencilğe kadar varan bu havalide ve böyle levha tamam olur. Fenalık bütün çıplaklığıyla meydana konulur. Bütün Osmanlı memleketi iflas tehlikesi içindedir. Bütün sefaletlerle beraber şimdi köylünün başında bir kılıc-ı katı gibi insaniyetin en büyük düşmanı en dehşetli ve vahametli canavar kaht asılmıştır. Bu gibi bir sırada bir pederi veya bir valideyi kim tanıyabilir? Bir valideyi ki evladına meme vermek şöyle dursun bilakis onun kanının en son damlasını emer. BOA, BEO, 4297/322217-2

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

- BOA, BEO, 4297/322217-1
- BOA, BEO, 4297/322217-2
- BOA, BEO, 4297/322217-3
- BOA, BEO, 4297/322217-4
- BOA, BEO, 4275/320563-1
- BOA, BEO, 4275/320563-2
- BOA, BEO, 4291/321821-1
- BOA, DH.EUM.2.Şb, 73/19
- BOA, DH.EUM.2.Şb, 8/40
- BOA, DH.EUM.2.Şb, 7/81
- BOA, DH. EUM. MTK, 6/15
- BOA, DH. EUM. MTK, 4/13
- BOA, DH. MUİ. 34/17
- BOA, DH. ŞFR, 473/62
- BOA, DH. ŞFR, 473/92
- BOA, DH. ŞFR, 473/93
- BOA, DH. ŞFR, 473/87
- BOA, DH. ŞFR, 473/86
- BOA, DH. ŞFR, 473/123
- BOA, DH. ŞFR, 473/108
- BOA, DH. ŞFR, 473/125
- BOA, DH. ŞFR, 473/105
- BOA, DH. ŞFR, 473/110
- BOA, DH. ŞFR, 473/126
- BOA, DH. ŞFR, 474/14
- BOA, DH. ŞFR, 474/4

BOA, DH. ŞFR, 474/5
BOA, DH. ŞFR, 474/47
BOA, DH. ŞFR, 474/51
BOA, DH. ŞFR, 474/72
BOA, DH. ŞFR, 474/125
BOA, DH. ŞFR, 475/1
BOA, DH.ŞFR, 422/1
BOA, DH.ŞFR, 39/70
BOA, DH.ŞFR, 422/54
BOA, DH.ŞFR, 423/35
BOA, DH.ŞFR, 425/81
BOA, DH.ŞFR, 428/87
BOA, DH. ŞFR, 471/115
BOA, DH.ŞFR, 473/84
BOA, DH.ŞFR, 473/92
BOA, DH.ŞFR, 474/6
BOA, DH.ŞFR, 474/28
BOA, DH.ŞFR, 475/1
BOA, DH.ŞFR, 466/112
BOA, DH.ŞFR, 53/206
BOA, HR.SYS, 57/50
BOA, HR.SYS. 2874/4
BOA, MV, 187/25
BOA, MV, 189/40
BOA, MV, 191/16

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1906-1918) -I-, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1995.

- Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2001.
- Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri -I-*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2001.
- Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2001.
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2007.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921) -III-*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1995.

Telif Eserler

- Akgümüş, D. (2013). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt.12, S.13, 23-47.
- Ata, F. (2005). *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2005.
- Avagyan, A. Minassian, G. F. (2005). *Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya*, (çevirenler: Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan), İstanbul: Aras Yayıncılık
- Beydilli, K. (2003). "Matbaa", *TDİA*, C.28, 105-110.
- Beydilli, K. (2011). Tehcîr, *TDİA*, C.40, s.5-38.
- Cebeciyan, A. (2015). *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü (1914-1818)*. (çevriyazı: Takuhi Tomasyan, yayıma hazırlayana: Rober Koptaş), İstanbul: Aras Yayıncılık
- Demirel, M. (1989). *Ermeni İsyanı (1906-1907)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Günay, N. (2009). Ermenilerin Tehcir Edilmesi Kararında Etkili Olan Faktörler ve Maraş-Zeytun Ermenilerinin Tehciri. *Belleten*, Cilt.LXXIII, S.267, 2009, 555-580.
- Halaçoğlu, Y. (2008). *Ermeni Tehciri*, (13.baskı), İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı
- İsmailhakkıoğlu, Z. (2007). *1908-1914 Yılları Arasında Erzurum'daki Ermeniler*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Kaligian, D. M. (2017). *Taşnaklar ve İttihatçılar*, (İngilizceden çeviren: Deniz Mutlu Taşyürek), İstanbul: Aras Yayıncılık
- Marian, M. (2015). *Ermeni Soykırımı (Siyasette adalete, tarihte ahlaka yer açmak)*, (Fransızcadan çevirenler: Alican Tayla, Siren İdemen), İstanbul: Aras Yayıncılık

- Mıldanoğlu, Z. (2014). *Ermenice Süreli Yayınlar (1794-2000)*, İstanbul: Aras Yayıncılık 2014.
- Nersesoğlu, H. (2020). *Osmanlı Ermeni Basınında Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos (1910-1920)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020 (B.Y. L. Tezi)
- Pattie, S. P. (2016). *Kim Bu Ermeniler?* (İngilizceden çeviren: Lora Sarı), İstanbul: Aras Yayıncılık
- Sarıncay, Y. (2006). Türk Arşivleri ve Ermeni Meselesi, *Belleten*, Cilt. LXX, S.257, 1-20.
- Şahnur, Ş. (2016). *Sessiz Ricat*, Ermeniceden çevirenler: Maral Aktokmakyan-Artun Gebenlioğlu, İstanbul: Aras Yayıncılık
- Yüksel, M. (2013). *Vilâyât-ı Şarkıyye Ermenilerine Yönelik Sevk ve İskân Uygulamaları (1915-1917)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

İnternet Kaynakları

- <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/osmanli-matbaaciliginda-ermeniler/>
- <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-ve-ermeniler/>
- <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/turk-ermeni-kultur-iliskileri/>
- <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/8412/ermeniler-belgelerini-cikarsin-diyenlere-en-guzel-cevap>
- <https://nisanyanmap.com/?y=%C3%A7engiler&lv=&t=&cry=TR&ua=5>

Görüşülen Kişiler

Zakarya Mıldanoğlu, araştırmacı-yazar, 1950 doğumlu. (7 Ocak 2021 tarihli görüşme)

Ekler

Erzurum'da Ermenice olarak yayınlanan Haraç gazetesinin, bir süredir fesat içerikli yayınlar yapması ve toplumda kötü etkiler yaratması nedeniyle süresiz olarak neşrinin yasaklandığı hakkında, Meclis-i Vükela tarafından alınan karar, 5 Nisan 1914. (BOA, MV, 187/25). Görüleceği gibi gazetenin adı "Arac/Araç" olarak yazılmıştır.

25

چیلندروکالانکرنه مجتبیٰ بنظر وقت سنی

نمبر	ماضی بولسانه زوات قارمک ایسی	نمبر
جلسه کتشیادی		شایخ
تاریخ		تاریخ
روز		روز
ماه		ماه
سال		سال

فصلنامه

ارض و دهه انتالیج ایسیجی آراج غرت سیک برده ندره مضد تقالنه و دیخواهان نشریاته که قاطما مقده و آسوی
نشریات بیله صاصور تاتیراتی موجب اولقده بولیشیه اکلایند یقده مذکور غرت نه منع انتشاره حصصه یقده
۱۸-۱۹-۲۰ تاریخ ۱۰۰۰ نوردلو تنکره سه قرانته اولقده

قشرازین

سلف لاکر غرت نهک مطبوعات قانونک ماده خصوصه بیجی بلامتد تعطیل حصصه ارضوم ولایت تبلیغات ایفاه
حصصه نهک نت شایخ بولایه جویا اشعاره تنکرده

انور

2 varak
(2 shaf box)

MV 187/25

سلا نیک مطبوعه

Tiflis'te yayımlanan Ermenice Mışag Gazetesi'nde çıkan Türklerin de Osmanlı hükümetinden şikayetçi olduklarını anlatan haberin tercümesi, 14 Mayıs 1914. (BOA, BEO, 4297/322217-2)

۴

میشاغ غزتی ۱۴ مای ۱۹۱۴ تاریخ و [۱۰۸] نومری
سزیه درونی میهنه سزه

تکراره ترک حکومتی کتابه ایولری .

یارب سو حفر حکومتی ایلدیه قورماق ایچیه روی نه زمانه کیره جیلسک . زاندر اولی قوماندانه
ترک معین قریه اوزاریم برسی بویله جواب ویرمدر . بجاچه کیله بیتمه آتوره جرانید قابل دکلد -
و بو سوزاری جاکمه نه سولار برکلیت سیه و ضابطه نه جهوزج قوه عسکریه اراکته بریه سولار .
و سزطیه ایولری سزکه به و نیم کیله سو حفر جاکمه خدمه می ایدرک؟ باکلور سزک . او جاکه زاری سو گد بکاز
خانه لر می بیقیدیکر . اللهم سزک اوزکری بیسون . گادور سزک . گادور نیم حکمتکدر در فقط
بیه خریستانه گادور دیورز . هانکی خریستانه برخاننه یکانه استازانه عسکره کونور ؟
بانج دیورسه سزکله یاقه قلمه تیره باشه که یوری کیم سیه جاک . کوزاری کلبی اولدی والدوی
ایکله خریته ای زوجه بیل اولدی کیم کیمیزه جاک ؟ بویسه نغمه کیم باقده . بویکونه بی حکومت
کرت سزکله آتوره اولدی جانان ارقا ایولری معاذنه ایدرک کیم ساری بوقدر . ایله سزه بوی
اوتکرمه ؟ بویسه بیجولک نصیحتی ؟ اگر بیجوره سزک فکر زده . سزکه حکم ایه او جلدده آتورم
انصاف بویله ایسه اوده یالوده در ... دیور . ای قلمی زاندر قوماندانه معین سزک سلاوقه املدی
عدالت بر تریبانه ایدرک کدوسی قناعه تیره حکمتی جاقده ایچیه سوز بولور . او علم ایدر ایدر دیور
بوند اوزیه قریه اوزدی رفیع دیورک حکم کونور بی و جینی کورکله نیمه عسکرک ...
فخرتیه ای عسکره و طیه قاریونیم سز صداقت و نه فدالارکله بکارسک .
سو عسکرک سوزلر بلجده معین سزکله و عریه ایچبار بیدم بلجده اعالیقده حیایه در . و ایسه
بویسه بی درک بیده بویکله نغمه هان اهنیده تکی ایدر .
حکومتی دکل بکاز ایچیه ترکله ده عمومده ده قاتی سوزمدر . مملکت کیمه نالیه لهیبی
طوبیله کونورمه و قیوه کیم قیرمدر . بر اولک یکانه معنی - یاچنی سمدی کونور . بجزیک
او جاکه آتشی یاچانه جینی طوبانه ایچیه بویله . او جاکه کونور کیم سیه آتشی سوزمدر .
بوندلک اوزیه طوغریه طوغریه و کورکله کولیل کولیل و بکولریم طرف حکومتیه ایچقانه تریب ایدرکله عاده
ایدیکر اوده سوطار کونورده قرقچله بوقوللف دیاجیلک قدر و ارانه بو حواله ده و بویله
کوه تمام ایچ - قتالی بونه جیلد قلمیه معیانه کولور .
بوند عثمانلی مملکتی اعلی سزله ایچیه در . بوند قلملرله بایر سمدی کولیلک باشه بیلکله
ایچقانه ایچولکله دشمنی ایلدیه و دشمنای جانور - قحط آصیلدر . بویکله بیره ده
بویری و یا بوالده کیم چه نیلیر ؟ برالدوی که اولدیه هر ویرمه سولر طوسونه بالماس آتیه
فانکله ایلدیه لالری امر ...

- واقف -

OSMANLI ARŞIVI

BEO

4297/322217-2

2 urk
(25NF602)